

ROB HARTMANS

RODE KAMERADEN

DE NEDERLANDSE COMMUNISTEN 1909-1991

De communistische wereldbeweging

Het begint met symboliek en mythologie: het schot uit het voorste kanon van de pantserkruiser *Aurora* dat op de avond van 6 november 1917 in het donkere Sint-Petersburg luid door de vrieskou dondert. Het signaal voor de vastberaden soldaten, matrozen en bewapende arbeiders om het Winterpaleis te bestormen en de Russische regering ten val te brengen. *Aurora* betekent 'ochtendgloren' en de volgende dag is duidelijk dat de nieuwe dageraad is aangebroken. Niet alleen voor de toenmalige Russische hoofdstad, zelfs niet alleen voor arbeiders en boeren in dat onmetelijke rijk, maar voor de gehele mensheid. De nieuwe communistische machthebbers noemen zich volgelingen van Karl Marx, en deze Duitse filosoof schreef ooit: 'De filosofen hebben tot nog toe de wereld alleen maar verschillend geïnterpreteerd, het komt erop aan haar te veranderen.' Om de wereld te interpreteren heb je feiten nodig, moet je logisch redeneren – om haar te veranderen zul je mooie verhalen moeten hebben, mythes die mensen inspireren en in beweging zetten.

De Grote Socialistische Oktoberrevolutie was zo'n overweldigende mythe die velen aanzette tot daden. Een mythe die voor een groot deel gebaseerd was op beelden: vrachtwagens vol revolutionairen die met rode vlaggen en de bajonet op het geweer door de straten van Sint-Petersburg reden; de menigte die met ware doodsverachting over de hekken van het Winterpaleis klauterde en de regeringszetel innam. Keer op keer werden de foto's afgedrukt, de filmfragmenten vertoond. De filmbeelden en de overgrote meerderheid van de foto's waarmee documentaires, boeken en artikelen over de Oktoberrevolutie werden verlevendigd, dateerden echter uit 1920. Toen werd ter gelegenheid van de derde verjaardag van de 'Oktoberrevolutie' een massaspel opgevoerd, waarbij duizenden vrijwilligers de bestorming van het Winterpaleis 'naspeelden'.

In de vorige zin stonden twee woorden tussen aanhalingstekens, wat enige toelichting behoeft. Het probleem met het begrip 'Oktoberrevolutie' zit hem niet in het feit dat die in november 1917 plaatsvond, want veel mensen

weten wel dat Rusland in die tijd nog de juliaanse kalender gebruikte, die op dat moment dertien dagen achterliep op de gregoriaanse kalender, die sinds 1582 in de meeste westerse landen gangbaar was. Op de dag dat in Petrograd – zoals Sint-Petersburg tijdens de oorlog heette, omdat die naam te Duits klonk – de bolsjewieken de macht grepen, 25 oktober 1917, was het in Nederland dus al 7 november. Nee, het problematische hier is het begrip ‘revolutie’. Hoewel veel mensen bij de Russische Revolutie in eerste instantie denken aan de gebeurtenissen in november 1917, toen de communisten de macht over de Russische staat veroverden, was die revolutie al in maart van dat jaar uitgebroken.

De Russische Revolutie

Reeds in 1905 was er in Rusland, naar aanleiding van de catastrofale oorlog met Japan, een revolutie uitgebroken. Opstandige soldaten, matrozen, arbeiders en boeren hadden toen overal in het land *sovjets* (Russisch voor ‘raden’) opgericht, die eisen formuleerden en een deel van de macht opeisten. De revolutie werd keihard neergeslagen, maar tsaar Nicolaas II liet vervolgens wel enkele halfslachtige hervormingen doorvoeren. Een ervan was de invoering van een parlement, de Doema, dat echter vrijwel machteloos zou blijven. Het autocratisch bewind was voorlopig gered, en ook het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog bracht daar vooralsnog geen verandering in.

Hoewel het optreden van het tsaristische leger tijdens de Eerste Wereldoorlog – waarin Rusland tegen Duitsland, Oostenrijk-Hongarije en Turkije vocht – veel minder rampzalig was dan vaak is gesuggereerd, begon het land onderhand wel enigszins oorlogsmoe te worden. Dit werd versterkt door de ernstige voedselschaarste in de grote steden. In 1917 produceerde Rusland nog steeds voldoende eten voor de eigen bevolking, maar door het gebrekkige, overbelaste transportsysteem bereikte dit voedsel de grote steden onvoldoende. Zo was er eind februari in Petrograd al weken te weinig brood te koop. Dat leidde op 8 en 9 maart (volgens de gregoriaanse kalender) tot demonstraties, die al spoedig gewelddadig werden en waarbij het aftreden van de tsaar werd geëist. In het hoofdkwartier gaf de tsaar het bevel de ongeregelheden met geweld te onderdrukken, maar toen op 11 maart het vuur op de betogers werd geopend, sloot een groot deel van het garnizoen in de hoofdstad zich aan bij de opstandige bevolking, terwijl veel leden van het establishment begonnen aan te dringen op het aftreden van de vorst. Binnen enkele dagen waren de hongernelletjes veranderd in een volslagen revolutie, en op 15 maart deed Nicolaas II afstand van de troon. Hiermee kwam een einde aan het bewind van de Romanov-dynastie, die ruim driehonderd jaar op de Russische troon had gezeten.

Weinigen hadden dit zien aankomen, wat zeker gold voor de politieke balling Vladimir Iljitsj Oeljanov, die in januari 1917 in Zürich tijdens een toespraak nog had verkondigd: ‘Wij ouderen zullen misschien nooit de beslissende slagen van de naderende revolutie meemaken.’ Deze man, vooral bekend geworden onder zijn schuilnaam Lenin, was de leider van een kleine, illegale partij die op dat moment in heel Rusland hooguit twintigduizend leden had. Bovendien verkeerde hij noodgedwongen in het buitenland, wat het contact met zijn volgelingen, die zich bolsjewieken noemden, sterk bemoeilijkte. Maar ook zijn partijgenoten in Rusland hadden de revolutie niet zien aankomen. De leider van de partijafdeling in Petrograd schoot namelijk op 8 maart, na het uitbreken van de eerste rellen, nog in de lach toen iemand het woord ‘revolutie’ in de mond nam: ‘Welke revolutie? Geef de arbeiders een pond brood en de beweging zal als een nachtkaaars uitgaan.’

Met het verdwijnen van de Romanov-dynastie stortte het hele bouwwerk van de Russische staat in. De instituties waarop de monarchie steunde – bureaucratie, politie, leger en kerk – verloren vrijwel van de ene dag op de andere hun machtspositie. Op het platteland keerden de boeren zich tegen de aristocratische grootgrondbezitters, die andere pijler van het regime, en in de industriecentra braken stakingen uit. Bovendien laaiden overal in het Russische Rijk, waar ook veel niet-Russische volken leefden, nationalistische sentimenten op. Nu het autocratische, door en door hiërarchische systeem in één klap was weggevaagd, eisten allerlei groepen zelfbeschikkingsrecht en respect op. Dat gold niet alleen voor onderdrukte nationaliteiten, maar ook voor de boeren die ondanks de afschaffing van de lijfeigenschap altijd als voetveeg waren behandeld, en voor gewone werknemers die zich niet langer wilden laten koeioneren door de elite.

Op de dag dat de tsaar afstand deed van de troon was een Voorlopige Regering aangetreden die greep trachtte te krijgen op de snel om zich heen grijpende chaos en verwarring. Deze regering trok weliswaar de verantwoordelijkheid naar zich toe, maar beschikte niet over echte macht. Deze beruste veel meer bij de organen die ook al tijdens de mislukte revolutie van 1905 waren opgedoken, de sovjets, en die nu overal werden opgericht. Deze sovjets genoten weliswaar de steun van grote delen van de bevolking, maar deinsden telkens terug voor het nemen van verantwoordelijkheid. In de maanden na februari waren zij meermalen in de gelegenheid de macht naar zich toe te trekken, maar door ideologische verdeeldheid, angst voor een contrarevolutie en zwak leiderschap zagen zij hiervan af.

De Voorlopige Regering maakte in mei plaats voor een zogenoemde Coalitieregering, waarin de minister van Oorlog, de gematigde socialist Alexandr

Kerenski, de sterke man was. Deze regering steunde vooral op de stedelijke middengroepen, waar het Russisch patriottisme vrij sterk leefde, en wilde de oorlog tegen Duitsland beslist voortzetten. In juni begon het Russische leger een groot offensief, dat echter eindigde in een volstreekte catastrofe, waarna de weerzin tegen de oorlog hand over hand toenam en steeds meer soldaten deserteerden.

Consequent ageren tegen de oorlog bleek de belangrijkste troefkaart van Lenins kleine partij. In april 1917 was hij door de Duitsers vanuit zijn ballingsoord in Zwitserland per trein naar Rusland gebracht. Volgens de legende reisde hij in een ‘verzegelde’ wagon, maar in werkelijkheid betekende dit slechts dat er onderweg geen papieren werden gecontroleerd. Bij aankomst in Petrograd had Lenin, die van de Duitsers miljoenen roebels kreeg om antioorlogspropaganda te bedrijven, zijn zogenoemde ‘April-stellingen’ afgekondigd. Deze hielden in dat de partij compromisloos oppositie zou voeren tegen de regering en onmiddellijke stopzetting van de oorlog propageerde. Hoewel de bolsjewieken in de sovjets van Petrograd, Moskou en nog enkele grote steden relatief veel aanhangers hadden, waren zij aanzienlijk geringer in aantal dan de mensjewieken (sociaaldemocraten) en de links-populistische socialisten-revolutionairen, terwijl er ook nog tal van anarchistische groeperingen actief waren. Tijdens het eerste landelijke congres van sovjets in mei 1917 beschikten de bolsjewieken over slechts 105 afgevaardigden, terwijl de mensjewieken er 248 en de socialisten-revolutionairen er 285 hadden. Door de antioorlogspropaganda groeide de bolsjewistische aanhang echter snel.

In juli leek het erop dat de bolsjewieken de sovjet van Petrograd konden dwingen de macht naar zich toe te trekken en de regering-Kerenski buitenspel te zetten, maar doordat Lenin te lang aarzelde, vaardigde de regering een arrestatiebevel tegen hem uit en moest hij naar Finland vluchten. Als de regering krachtiger was opgetreden, en bijvoorbeeld Lev Trotski had gearresteerd, zouden de bolsjewieken waarschijnlijk voor langere tijd zijn uitgeschakeld. Deze Trotski, die eigenlijk Lev Bronstein heette, was als mensjewiek lange tijd een felle tegenstander van Lenin geweest, maar juist in de zomer van 1917 sloot hij zich aan bij de beter georganiseerde en meer militante bolsjewieken. In tegenstelling tot Lenin was Trotski een begaafd redenaar, die volksmassa's tot groot enthousiasme wist op te zwepen, maar nog belangrijker was dat hij een geslepen tacticus en manipulator was.

Lenin en Trotski wilden de macht grijpen voordat er een Grondwetgevende Vergadering – een parlement dat een nieuwe constitutie moest opstellen – was gekozen en beëdigd. De verkiezingen voor deze Constituante zouden beginnen op 12 november en wegens de immense omvang van het rijk zou-

den deze twee weken in beslag nemen. De staatsgreep werd grotendeels georganiseerd door Trotski en vond plaats in de nacht van 6 op 7 november. Strategische punten in Petrograd werden bezet door bolsjewistische eenheden, die ook het nauwelijks verdedigde Winterpaleis binnenwandelden. Van een dramatische ‘bestorming’, die in de communistische mythologie zo’n belangrijke rol zou spelen, was totaal geen sprake. In 1920, bij de derde herdenking van de ‘revolutie’, ging het daarom niet om het ‘naspelen’ van de heroïsche bestorming van het Winterpaleis, maar om het creëren van een mythe en broodnodig propagandamateriaal. In Moskou was de machtsovername overigens minder soepel verlopen, maar binnen enkele dagen bleken de bolsjewieken daar toch de teugels in handen te hebben. Bij de verkiezingen voor de Constituante behaalden de bolsjewieken slechts 24 procent van de stemmen, maar door de verdeeldheid en zwakte van hun tegenstanders slaagden zij erin alle macht naar zich toe te trekken. Op de dag dat de Grondwetgevende Vergadering voor het eerst bijeenkwam, 18 januari 1918, kondigde Lenin de staat van beleg af en werd dit democratisch gekozen lichaam onmiddellijk ontbonden.

Het marxisme

Hoewel Lenin er begin 1917 dus nog erg aan had getwijfeld of hij de revolutie in zijn vaderland nog zou meemaken, stond hij minder dan een jaar later aan het hoofd van een groot rijk dat op dat moment weliswaar afgleed in een ongekend bloedige en wrede burgeroorlog, maar dat zich wel afficheerde als de eerste staat ter wereld waar ‘de arbeidersklasse’ het voor het zeggen had. De bolsjewieken gingen zich in de loop van 1918 officieel ‘communisten’ noemen, en onder die noemer zouden de denkbelden van Lenin meer dan zeventig jaar een ideologische en geopolitieke factor van belang zijn. Hoe was het mogelijk geweest dat zo’n betrekkelijk onbeduidende partij de macht had gegrepen en zo lang zou behouden? Figuren als Lenin en Trotski speelden hierbij uiteraard een enorme rol, maar zij vormen natuurlijk niet de enige verklaring. Om het ontstaan en de aantrekkingskracht van het communisme, niet alleen in Rusland maar ook daarbuiten, te begrijpen is het noodzakelijk om iets te weten van de ontwikkeling van de socialistische beweging in de negentiende eeuw.

Aanvankelijk was de liberale burgerij, die een einde wilde maken aan de privileges en de machtspositie van de aristocratie, een revolutionaire kracht geweest. Ideeën als individuele vrijheid, mensenrechten, het zelfbeschikkingsrecht van naties en sociale rechtvaardigheid speelden sinds de Franse Revolutie een belangrijke, emancipatorische rol. De standensamenleving – waarin iemands geboorte zijn plek in de maatschappij bepaalde – maakte gaandeweg

plaats voor een samenleving waarin bezit allesbepalend werd. De welgestelde burgerij probeerde zich te ontworstelen aan de heerschappij van vorst en aristocratie, maar verdedigde primair haar eigen economische belangen, zodat in veel landen wel een rechtsstaat ontstond – gebaseerd op een constitutie en met individuele rechten – maar toch slechts een kleine elite de dienst uitmaakte. Zelfs in landen waar de macht bij het parlement kwam te liggen – zoals in Nederland na 1848 – was er geen sprake van werkelijke democratie, omdat de overgrote meerderheid van de bevolking geen stemrecht had.

In de loop van de negentiende eeuw ontstonden er daarom allerlei socialistische stromingen, die gemeen hadden dat ze het privébezit van de productiemiddelen – grond, grondstoffen, kapitaal, gebouwen en machines – zagen als de bron van alle kwaad. Zodra de productiemiddelen gemeenschapsbezit zouden zijn, zou er sprake zijn van een klasseloze samenleving, waarin alle welvaart eerlijk verdeeld werd. Over de wijze waarop dit gerealiseerd moest worden, liepen de meningen uiteraard sterk uiteen. Een stroming die tegen het einde van de negentiende eeuw erg invloedrijk werd, was het marxisme.

De basis ervan was gelegd door Karl Marx (1818-1883) en diens strijdmakker en geldschieter Friedrich Engels (1820-1895). Fundamenteel voor hun denken was de ‘dialectische’ wijsbegeerte van Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831). Volgens deze Duitse filosoof bestond de geschiedenis uit een schier onafzienbare reeks tegenstellingen en conflicten die de mensheid, ondanks alle verlies en ellende die ze met zich mee brachten, telkens weer op een hoger plan tilden, totdat uiteindelijk het einde der geschiedenis bereikt zou zijn en er een harmonische wereld was ontstaan. Bij Hegel was de zogenoemde ‘Wereldgeest’ de stuwende kracht achter deze ontwikkelingen, maar Marx en Engels waren overtuigde materialisten die van mening waren dat het de productieverhoudingen waren die bepaalden hoe de maatschappij zich ontwikkelde.

Centraal stond de relatie tussen ‘kapitaal’ en ‘arbeid’. Volgens Marx’ arbeidswaardetheorie was de productiefactor arbeid de enige die ‘meerwaarde’ schiep, maar waren het de bezitters van de productiemiddelen die daar als enigen echt van profiteerden. Nu de geschiedenis, althans in het Westen, in het stadium van het kapitalisme was aanbeland, betekende dit dat alle bezit, en daardoor ook alle macht, zich concentreerde in handen van een steeds kleinere groep. Ondertussen kwam de overgrote meerderheid van de mensen in almaar ellendiger omstandigheden te verkeren. Uiteindelijk zouden er volgens Marx slechts twee klassen bestaan, die van de rijke en machtige ‘bourgeoisie’ en die van de straatarme, onderdrukte ‘proletariërs’. Van de zogenoemde ‘middenklassen’ zou een enkeling weten op te klimmen tot de bourgeoisie,

maar de overgrote meerderheid zou afzakken naar de gelederen van het proletariaat. Deze onvermijdelijke ‘klassenstrijd’ zou uiteindelijk worden beslist in het voordeel van de arbeidersklasse, die zich gaandeweg dit proces bewust zou worden van haar eigen belangen. Leden van de arbeidersklasse die deze klassenstrijd ontkenden, omdat ze zich bijvoorbeeld niet tot het proletariaat maar tot de burgerij rekenden, of die van mening waren dat immateriële zaken als geloof of vaderlandsliefde belangrijker waren, gaven blijk van een ‘vals bewustzijn’.

Begin 1848, het jaar waarin in veel Europese landen revoluties uitbraken en in Nederland de angst hiervoor resulteerde in een liberale grondwet, publiceerden Marx en Engels in Londen hun *Manifest der kommunistischen Partei*, dat opende met de omineuze woorden: ‘Er waart een spook door Europa – het spook van het communisme’. De Bond der Communisten, waarvan het manifest het partijprogramma moest zijn, bleef piepklein en de term communisme zou al snel overvleugeld worden door andere begrippen – waarvan ‘sociaal-democratisch’ verreweg het meest populair was – om pas tijdens de Russische Revolutie van 1917 weer op te duiken. Niettemin was het manifest belangrijk als voorlopige samenvatting van Marx’ ideeën over het socialisme en de richting waarin de geschiedenis zich ontwikkelde.

Het grote verschil tussen Marx en Engels en veel andere negentiende-eeuwse socialisten was dat zij de komst van een socialistische maatschappij niet zagen als een na te streven ideaal, een rechtvaardige zaak waarvoor men zich kon en moest inzetten, maar als de ‘noodzakelijke’ uitkomst van onwrikbare ‘bewegingswetten’. De negentiende eeuw was de eeuw waarin de natuurwetenschappen enorme vooruitgang boekten en vooral na de publicatie van Darwins evolutietheorie in 1859 was het Marx’ grote ambitie om aan te tonen aan welke wetten de ontwikkeling van de samenleving onderhevig was. Met dit doel begon hij aan zijn magnum opus, *Das Kapital*, waarvan in 1867 het eerste deel verscheen. Hij wilde wetenschappelijk bewijzen dat de machtspositie van de bourgeoisie op zeker moment niet langer houdbaar was, zodat de gehele ‘burgerlijke’ maatschappij ineen zou storten, waarna uit de puinhopen een nieuwe samenleving zou oprijzen waarin de productiemiddelen gemeenschapsbezit zouden zijn. Hoe deze revolutie zich exact zou voltrekken, en hoe de nieuwe maatschappij precies georganiseerd zou moeten worden, daar liet Marx zich nauwelijks over uit. In zijn ogen hadden andere socialisten zich tot dan toe overgegeven aan wensdenken, aan het nastreven van een utopie, en daar wilde hij verre van blijven. Tegenover hun ‘utopisch socialisme’ stelde hij zijn eigen ‘wetenschappelijk socialisme’.

COMMUNISTEN IN NEDERLAND

De twintigste eeuw was de ‘eeuw van de ideologieën’: politieke bewegingen propageerden een totale omwenteling van de politieke en maatschappelijke verhoudingen. Daarvan waren het fascisme en het communisme het meest extreem. Een communistisch Nederland lijkt vandaag de dag ver weg, maar ooit behaalde de Communistische Partij van Nederland (CPN) hier tien procent van de stemmen. De CPN presenteerde zich als een echte Nederlandse partij, maar gehoorzaamde lange tijd blind de bevelen uit Moskou en hoopte dat de Russische broeders Nederland zouden komen ‘bevrijden’. Ruim zeventig jaar lang had de partij het doel de democratische rechtsorde om ver te werpen en een socialistische dictatuur te vestigen. Uiteindelijk vervloog de communistische droom ook in Nederland en werd de CPN in 1991 opgeheven.

In *Rode kameraden* vertelt Rob Hartmans de kleurrijke geschiedenis van het communisme in Nederland in de twintigste eeuw: een verhaal van ideologische verblinding, maar ook van heroïek en opoffering.

ROB HARTMANS is historicus, journalist en vertaler. Hij publiceert regelmatig in *Historisch Nieuwsblad* en *Trouw*. Bij Omniboek publiceerde hij onder andere Zwarte bladzijden uit de vaderlandse geschiedenis en *De revolutie die niet doorging*.

Uitgeverij Omniboek

WWW.OMNIBOEK.NL

NUR 680